

Obnova kontraktualizma u filozofiji politike Johna Rawlsa

Skakelja, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:641642>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-17**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

**OBNOVA KONTRAKTUALIZMA
U FILOZOFIJI POLITIKE JOHNA
RAWLSA**

DIPLOMSKI RAD

Ana Skakelja

Zagreb, 2024.

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Raul Raunić

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Teorija društvenog ugovora	3
2.1. John Locke.....	6
3. John Rawls – <i>Teorija pravednosti</i>	9
3.1. Pravednost kao pravičnost	10
3.2. Načela pravednosti	14
3.3. Izvorno stanje	18
3.4. Institucije i ciljevi	21
4. Habermas-Rawls.....	29
5. Zaključak	31
6. Popis literature	32

Sažetak

Suvremeni američki filozof John Rawls u svojoj znamenitoj knjizi *Teorija pravednosti* (*A Theory of Justice*) obnavlja normativu filozofiju politike. Time uspostavlja uvjerljivu alternativu dotadašnjoj prevlasti utilitarističkog pristupu u razmatranjima načela zajedničkog života. Svoju teoriju pravednosti Rawls naziva koncepcijom *pravednosti kao pravičnosti* (*justice as fairness*) jer stoji pred dvostrukom zadaćom. Potrebno je prvo utvrditi pravične, poštene ili fer uvjete u kojima racionalni pojedinci dogovaraju načela pravednosti te, kao drugo, konsenzusno utvrditi načela pravednosti koja racionalni pojedinci nemaju razloga odbaciti odnosno na koja je racionalno pristati. U takvom nastojanju Rawls kreativno obnavlja i proširuju klasičnu kontraktualističku tradiciju. Riječ je o legitimaciji ili opravdanju načela pravednosti putem racionalnoga hipotetičkog pristanka. Na metodičko mjesto koje u klasičnim teorijama društvenog ugovora zauzima zamišljena ideja prirodnog stanja, Rawls u svojem racionalnom konstruktivizmu postavlja ideju *izvornog stanja* (*original position*). Ideja izvornog stanja misaoni je eksperiment u kojem su pojedinci prekriveni *velom neznanja* (*veil of ignorance*) koji im priječi spoznaju o njihovim posebnim socijalnim položajima, sposobnostima, spolu, kulturi, jednom riječju svemu onome što bi iz takve posebne pozicije moglo utjecati na odabir načela pravednosti. Takvom konstrukcijom – izvornog položaja i vela neznanja - Rawls postiže poziciju izvorne jednakosti i objektivnosti u moralnom rezoniranju jer nitko ne može znati kako bi prošao ukoliko bi se odlučio za pristrana načela pravednosti. Pored pozicije izvorne jednakosti, drugo Rawlsovo kreativno proširenje kontraktualističke teorije je u tome što se načela pravednosti do kojih pojedinci postupno dolaze u procesu racionalnog usuglašavanja ne odnose samo na konstituciju političkog autoriteta, nego i na temeljnu društvenu strukturu odnosno institucije zajedničkog života. Osnovna je nakana rada dvojaka: pokazati Rawlsov oslonac i istodobni produktivni odmak od klasičnog kontraktualizma te razmotriti Habermasove prigovore Rawlsovoj teoriji pravednosti.

Ključne riječi:

pravednost kao pravičnost, sloboda, jednakost, izvorno stanje, veo neznanja, kontraktualizam, načela pravednosti

1. Uvod

Suvremeni američki filozof John Rawls (1921–2002) metodički se oslanja na ideje tradicionalnih teorija društvenog ugovora i istodobno ih kreativno preinačuje u nakani stvaranja normativnog temelja teorije pravednosti. Nakana je ovog rada pokazati na koji način Rawls preuzima postavke kontraktualističkih teorija te ih istodobno obnavlja i proširuje kako bi legitimirao politički autoritet i temeljne strukture društva. Rawls kritizira i otklanja klasični utilitarizam kao do tada prevladavajući filozofski temelj političkog djelovanja budući da je utilitarizam usmjeren na ukupnu ili agregativnu korist pri čemu ne vodi računa o odjelitosti osoba. To znači da je prema utilitarizmu moralno dopušteno žrtvovati dobrobit određenih pojedinaca ako će to voditi povećanju ukupne korisnosti u društvu kao cjelini. Takav je način rezoniranja neprihvatljiv jer se sudara s intuitivnom idejom pravednosti. Rawls utoliko nastoji doći do načela pravednosti koja će na jednak način uzimati u obzir dobrobit svakog pojedinca, člana političke zajednice. Cilj je ovoga rada pokazati način na koji Rawls preuzima teoriju društvenog ugovora te koje njene postavke proširuje. Nakon toga će se pokazati kako razvija svoju koncepciju *pravednosti kao pravičnosti (justice as fairness)* te kako pomoću *izvornog stanja (original position)* i *vela neznanja (veil of ignorance)* izvodi načela pravednosti. Rawlsova teorija pravednosti obuhvaća tri temeljne aspekta ili razine.¹ Prvo je riječ o kritici i otklanjanju utilitarizma kao moralnog i legitimacijskog temelja političkog djelovanja. Drugo, Rawls nastoji oživjeti nasljeđe teorija društvenog ugovora odnosno kreativnom preobrazbom reafirmirati metodu hipotetičkog pristanka kao načina legitimacije temeljnih političkih i društvenih institucija. Konačno, Rawls nastoji hipotetičkim racionalnim pristankom opravdati dva temeljna načela pravednosti koja predstavljaju koherentan teorijski okvir egalitarnog ili socijalnog liberalizma.

Nakon objavljivanja *Teorije pravednosti*, po mnogima najznačajnije knjige iz područja filozofije politike u XX. stoljeću, Rawls je suočen i s nizom kritika te je započeo revidiranje vlastite koncepcije. Kako bi revidirao neke ključne ideje *Teorije pravednosti*, 1993. godine objavljuje knjigu *Politički liberalizam*. Ovdje neće biti riječi o tim izmjenama, no potrebno je spomenuti njihovo postojanje kako se *Teorija pravednosti* ne bi shvatila kao rad koji sadržava cjelokupnu Rawlsovu filozofsku misao. Neki autori koji

---

¹ Usp. Miomir Matulović, „Pogovor“, u: Rawls, John, *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb, 2000, str. 401–430, ovdje str. 402.

su kritizirali njegovu koncepciju su: Robert Nozick s libertarijanskih pozicija, Michael Sandel i Charles Taylor s komunitarističkih stajališta te Jürgen Habermas s demokratskog stajališta. U posljednjem dijelu rada prikazat će se najvažniji elementi rasprave koja se 1995. godine odvila između njega i Habermasa, a time će se istaknuti neki problemi koji se javljaju pri promišljanju o osnovnim postavkama Rawlsove teorije.

2. Teorija društvenog ugovora

Prije nego što se prijeđe na Rawlsovu *Teoriju pravde*² (*Theory of Justice*) treba uputiti na neke osnovne postavke kontraktualističke teorije (teorije društvenog ugovora) koju Rawls obnavlja u svom radu. Društveni ugovor pretpostavlja hipotetički sporazum kojim slobodni i racionalni pojedinci napuštaju zamišljeno *prirodno stanje* i uspostavljaju političku zajednicu. Dakle, u širem smislu, riječ je o teorijama kojima se fiktivno utemeljuje, a zapravo legitimira ili opravdava politička zajednica na temelju pretpostavljenog osobnog i izričitog pristanka pojedinaca.³

Teorija društvenog ugovora svoje potpuno obličje dobiva u djelima Thomasa Hobbesa (1588–1679), a kasnije kod Johna Lockeja (1632–1704) i Jean-Jacquesa Rousseaua (1712–1778). Sva trojica služe se u temeljima istovjetnim, ali u izvedbi i u doseg različitim metodičkim postupkom objedinjenim pod nazivom teorije društvenog ugovora. Takav metodički postupak kojim se nastoji legitimirati ili opravdati smisao i svrha postojanja političkog autoriteta i države uključuje tri osnovna logička momenta. To su: prvo, koncepti *prirodnog stanja* ili stanja ljudske prirode prije uspostave političkog poretka; drugo, *društveni ugovor* kao čin prelaska iz zamišljenog pretpolitičkog stanja u političko stanje; te naposljetku samo političko stanje ili država. Prirodno stanje podrazumijeva nultu situaciju javne moralnosti jer odrasli racionalni pojedinci nemaju moralne obaveze prema zemaljskim autoritetima.⁴ Za razliku od Hobbesa kod kojeg je prirodno stanje negativna zajednica rata, Locke pokazuje da je prirodno stanje uređeno prema prirodnim zakonima koji zabranjuju samouništenje i bespravnu povredu drugih.⁵ Društveni ugovor

---

² Kako ne bi došlo do zabune treba naglasiti da iako se u ovom radu koristio prijevod Rawlsove *Theory of Justice* koji glasi *Teorija pravde*, u radu će se koristiti termin *pravednost* umjesto *pravda* te prijevod *pravednost kao pravičnost* umjesto *pravda kao nepristranost*.

³ Contractarianism, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, pristupljeno: 29. 4. 2024.
<https://plato.stanford.edu/entries/contractarianism/>

⁴ Raul Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, Politička kultura, Zagreb, 2009, str. 104.

⁵ Isto, str. 105.

pretpostavlja metodičku razdiobu povijesti na političko i pretpolitičko ili prirodno stanje.⁶ Individualni pristanak pojedinaca, koji na taj način prelaze iz pretpolitičkog u političko stanje, jedini je način za stvaranje političkog odnosa.⁷

Hobbes u *Levijatanu* naglašava da su ljudi u prirodnom stanju približno jednaki i po umnim i po fizičkim sposobnostima. Ponekad netko može biti fizički jači ili umno brži od nekog drugog, no takve su razlike neznatne te se na temelju njih ne može tražiti veća korist za jednog u odnosu na drugog.⁸ S obzirom na to da su svi jednaki, svi se mogu jednako nadati da će postići određeni cilj. Iz jednakosti proizlazi nepovjerenje koje nastaje kada dvojica žele istu stvar, a tada se svaki pojedinac nalazi u opasnosti od drugog.⁹ Upravo iz tog nepovjerenja, prema Hobbesu, proizlazi rat koji vlada u prirodnom stanju. Dakle, u prirodnom stanju svaki pojedinac posjeduje neograničenu individualnu slobodu te zbog toga vlada rat svakog čovjeka protiv drugog čovjeka. Često se pogrešno interpretira Hobbesova misao kada se govori da Hobbes pretpostavlja da je čovjek izvorno zao te da zbog toga napušta prirodno stanje. Zbog nepovjerenja jednih prema drugima, najrazumnije je da svatko pokuša preduhitriti onog drugog te da to čini sve dok ne nestane svaka opasnost koja bi ga mogla ugroziti.¹⁰ Dakle, izvor rata u prirodnom stanju leži u nepovjerenju, a ne u činjenici da je čovjek zao. Širenje moći nad drugima nužno je za održanje.¹¹ Ljudi će se nalaziti u stanju rata svakog protiv svakog sve dok ne bude zajedničke vlasti koja će ih držati u strahu odnosno spriječiti da samovoljno djeluju po vlastitom nahođenju. Bez sile koja će ih držati u strahu, ljudska hrabrost seže toliko daleko da se ljudi mogu međusobno uništiti.¹² Odmah je na početku potrebno naglasiti da se pod prirodnim stanjem ne misli na stvarno stanje koje je postojalo u nekom povijesnom trenutku. Riječ je o misaonom eksperimentu kojim se pretpostavlja stanje bez vladavine zakona. Ni Hobbes se ne usuđuje potvrditi da je takvo stanje doista postojalo u određenom trenutku po cijelom svijetu, no potvrđuje da na mnogim mjestima ljudi žive u takvom stanju.¹³ Mogućnost postojanja takvog stanja dokazuju primjeri građanskih ratova.¹⁴ Čovjeka na izlazak iz takvog stanja tjeraju strasti i razum. Hobbes navodi tri strasti: strah

---

⁶ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockea*, str. 57.

⁷ Isto, str. 107.

⁸ Thomas Hobbes, *Levijatan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004, str. 90.

⁹ Isto, str. 91.

¹⁰ Isto, str. 91.

¹¹ Isto, str. 91.

¹² Isto, str. 91.

¹³ Isto, str. 93.

¹⁴ Isto, str. 93.

od nasilne smrti, želja za udobnošću i nada da predmete svoje želje može postići vlastitim radom, a razum je taj koji ukazuje na prihvatljive stavke mira.¹⁵ Te stavke Hobbes naziva prirodnim zakonima.¹⁶ Država se, prema Hobbesu, uspostavlja kada svi prenesu svu svoju moć na jednog čovjeka ili skupinu ljudi koji onda mogu svesti sve posebne volje na jednu volju. Dakle, jedan čovjek ili skupina ljudi predstavlja njihovu osobu. Riječ je o jedinstvu svih ljudi u jednoj osobi. Svi predaju pravo vladanja nad sobom istoj osobi ili skupini. Sklapanjem tog ugovora nastaje država i rađa se Levijatan tj. *smrtni Bog*.¹⁷ Tako suveren svojom apsolutnom vlašću osigurava mir, a time Hobbes opravdava neograničenu vlast i bezuvjetnu političku poslušnost s izuzetkom ugrožavanja života podanika.¹⁸ Hobbes pretpostavlja koncepciju umjetne osobe kojim se rješava problem zajedničkog djelovanja. Time mnoštvo pojedinaca postaje jedinstvo u jednoj osobi, već spomenutom suverenu.¹⁹ Levijatan može koristiti snagu i sredstva svih ljudi kako god smatra da je to primjereno za njihov mir i zajedničku obranu.²⁰

Još treba spomenuti i J. J. Rousseaua. Za razliku od Hobbesa i Lockeja koji se zalažu za model prema kojem je prirodno stanje neodrživo jer obiluje nizom nepogodnosti za pojedinca, Rousseau se zalaže za drugi model koji pretpostavlja određeno *zlatno doba* koje se ne može održati.²¹ Rousseau govori o različitim povijesnim kontingencijama koje dovode do fizičkog i socijalnog zbližavanja pojedinaca koji počinju shvaćati prednosti društvene suradnje.²² Takvo prepoznavanje sebe kao osobe i potreba za uvažavanjem od strane drugih dovodi do iracionalnih oblika samoljubivog dokazivanja.²³ Razvojem civilizacije i javljanjem ideje o podjeli rada, rađa se ideja vlasništva koje sve ljudske odnose svodi natjecanje i suparništvo.²⁴

Rousseau smatra, kritizirajući Hobbesa, da su ideje o sukobima, bijedi, nesigurnosti života zapravo iz društvenog stanja, koje takve odnose stvara, prenesene u prirodno stanje. Želja za moć prema tome nije prirodna i urođena već je rezultat društvenih i političkih

---

¹⁵ T. Hobbes, *Levijatan*, str. 93.

¹⁶ Isto, str. 93.

¹⁷ Isto, str. 122.

¹⁸ Raul Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005, str. 174.

¹⁹ Isto, str. 190.

²⁰ Isto, str. 193.

²¹ H. Cvijanović, „Političko prirodno stanje: revizija Hobbesova modela, Rousseau i de Sade“, *Politička misao* XLIV, 2007, str. 31–51, ovdje str. 33.

²² Raul Raunić, *Filozofija i politika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2021, str. 42.

²³ Isto, str. 42.

²⁴ Isto, str. 43.

nejednakosti.²⁵ Čovjek je u čistom stanju prirode neiskvaren civilizacijom za razliku od onog o kojem govori Hobbes kada kaže da se čovjek nalazi u ratu svih protiv svih. Rousseau smatra da je ovakav prikaz čovjeka samo uzeo civilizirana ljudska bića i uklonio zakone.²⁶ Čovjek u stanju rata prepoznaje druge ljude kao potencijalnu prijetnju, a takve sposobnosti nisu prirodne već se historijski razvijaju.²⁷ Razum u prirodnom stanju još nije potpuno razvijen, a upravo on omogućuje prijelaz iz prirodnog stanja u društveno stanje. Može se činiti da se ovakvim predstavljanjem prirodnog stanja Rousseau zalaže za povratak iz društva u prirodno stanje. Ipak, ljudska su bića u prirodnom stanju amoralna, a Rousseau smatra da nakon napuštanja prirodnog stanja mogu uživati u višem obliku dobrote, moralnoj dobroti.²⁸

U drugom dijelu *Rasprave o nejednakosti* opisuje kako su ljudi prešli iz prirodnog stanja u građansko društvo. Ljudi su se postepeno počeli organizirati u privremene grupe, nakon toga postaju članovi trajnijih zajednica (obitelji), kasnije otkrivaju poljoprivredu koja počinje zahtijevati podjelu rada.²⁹ U tom se trenutku javlja privatno vlasništvo te se ostvaruje sukob sličan onom o kojem je govorio Hobbes. Oni koji imaju moć predlažu sklapanje ugovora koji je lažan.³⁰ U *Društvenom ugovoru* Rousseau pokazuje potencijal za prelazak sa tog lažnog ugovora na ugovor koji će biti legitiman.³¹ On smatra da društveni ugovor nastaje jer se složeno društvo ne može održati bez određenih pravila i zakona.³² Ugovor predstavlja udruživanje koje će zajedničkom snagom štiti svakog člana društva te će svatko biti udružen sa svima, a opet ostati isto slobodan kao i prije.³³ Rousseau naglašava da se svaki pojedinac odriče svojih poriva u korist cijele zajednice te je tako položaj isti za sve i nitko nema potrebu narušiti taj položaj nekom drugom.³⁴

2.1. John Locke

Ljudi se, kako kaže Locke, po prirodi nalaze u stanju *savršene slobode*.³⁵ Osim slobode,

---

²⁵ R. Raunić, *Filozofija i politika*, str. 36.

²⁶ J. J. Delaney, „Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)“.

²⁷ Isto

²⁸ Isto

²⁹ Isto

³⁰ Isto

³¹ Isto

³² J. J. Rousseau, *Društveni ugovor; O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Rasprava o naukama i umetnostima*, str. 100.

³³ Isto, str. 35.

³⁴ Isto, str. 35.

³⁵ John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2013, str. 173.

njihovo postojanje u prirodnom stanju karakterizira i *jednakost*; nijedan čovjek nema više moći od drugog čovjeka.³⁶ Locke naglašava da stanje slobode ne znači stanje samovolje jer u prirodnom stanju vlada prirodni zakon koji obvezuje svakoga. Svi ljudi posjeduju iste sposobnosti i sudjeluju u istoj prirodnoj zajednici te se ne može govoriti o podređenosti koja bi omogućila ljudima da unište jedni druge.³⁷ Locke smatra da su svi ljudi po prirodi u prirodnom stanju te u njemu ostaju sve dok vlastitom suglasnošću ne postanu članovi nekog političkog društva.³⁸ Za pojedinca je sloboda osnova svega ostalog te onaj tko drugog čovjeka nastoji dovesti pod svoju apsolutnu vlast stavlja sebe u stanje rata s tim čovjekom.³⁹ Čovjek može uništiti tog čovjeka jer takvi ljudi nisu odgovorni općem zakonu uma i mogu se smatrati divljim zvijerima.⁴⁰ Važno je naglasiti da Locke, za razliku od Hobbesa, naglašava jasnu razliku između stanja rata i prirodnog stanja. Prirodno stanje je stanje u kojem ljudi žive u skladu s razumom, a stanje rata je stanje u kojem je objelodanjena namjera uporabe sile nad drugima.⁴¹

Prirodno stanje i stanje rata, bez obzira što su ih neki pobrkali, toliko su udaljeni jedno od drugog kao što je stanje mira, dobre volje, međusobne suradnje i očuvanja udaljeno od stanja neprijateljstva, zlobe, nasilja i međusobnog uništenja.⁴²

Da bi se takvo stanje izbjeglo, ljudi ulaze u društvo i napuštaju prirodno stanje. U društvu postoji autoritet od kojeg se može dobiti zadovoljština te se postojanje rata isključuje.⁴³ Osim toga, u prirodnom stanju svatko ima izvršnu vlast prirodnog zakona, ali kada se radi o njima samima ili njima bliskim ljudima, pojedinci mogu postati pristrani.⁴⁴ Također, osveta ih može odvesti previše daleko u kažnjavanju drugih te je zbog toga potrebno uspostaviti vladu koja će ograničiti pristranost i nasilje ljudi.⁴⁵

Jedina zadaća države je štititi vlasništvo, a ona za njega u širem smislu znači život, slobodu i imetak. Lockeova liberalna koncepcija ograničene političke vlasti pruža Rawlsu čvršći temelj od Hobbesove apsolutističke političke koncepcije. Rawls u Lockeove

---

³⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str. 173.

³⁷ Isto, str. 176.

³⁸ Isto, str. 183..

³⁹ Isto, str. 184.

⁴⁰ Isto, str. 184.

⁴¹ Isto, str. 185.

⁴² Isto, str. 280.

⁴³ Isto, str. 187.

⁴⁴ Isto str. 181.

⁴⁵ Isto, str. 181.

postavke uvod dvije novine. Prva novina odnosi se na isticanje racionalističkog aspekta kontraktualističkoga etičkog rezoniranja, a pod time se misli na traženje načela za koja nitko nema valjanog razloga da ih odbaci.⁴⁶ Drugu novinu donosi u svom *Političkom liberalizmu (Political Liberalism)* i *Pravu naroda (The Law of Peoples)* tako što sužava moralne preduvjete liberalizma te time proširuje političku inkluzivnost liberalizma.⁴⁷

Na ovom ćemo mjestu još pokazati neke razlike između klasičnih teorija društvenog ugovora i Rawlsove teorije. U svojoj *Teoriji političke legitimnosti Johna Rawlsa* Ana Matan pokazuje te razlike pri čemu ističe da je zanemarila razlike koje postoje među klasičnim ugovornim teorijama jer bi je takvo šire bavljenje odvelo daleko od cilja njezinog rada.⁴⁸ Rawls se ponajprije oslanja na proceduru društvenog ugovora koja treba osigurati recipročnost⁴⁹ i jednakost ugovornih strana. Kao što je već pokazano, društveni ugovor pretpostavlja prelazak iz prirodno u društveno stanje, a njime nastaje politička zajednica, država. Rawls će, kako će se kasnije vidjeti, pokazati da izvorna pozicija odgovara prirodnom stanju. Ipak, za njega "ulazak" u izvornu poziciju ne znači prelazak iz prirodnog u društveno stanje i obratno.⁵⁰ Riječ je samo o promjeni perspektive kako bi se legitimirali određeni zahtjevi u okviru neke društvene suradnje.⁵¹ Nadalje, Rawls ne pretpostavlja osnivanje nekog društva već se pretpostavlja prihvaćanje određenih moralnih načela. Ugovorne strane postižu sporazum o načelima pravednosti.⁵² Problem u Hobbesovoj, Lockeovoj i Rousseauovoj koncepciji društvenog ugovora odnosi se na mogućnost da suveren, većina tj. onaj kojem je dan autoritet ne poštuje odredbe ugovora. Posljedice koje slijede iz toga su raspad društva i potreba za ponovnim formiranjem nove zajednice.⁵³ Zbog toga se Rawls najviše poziva na Kanta⁵⁴ prema kojem je društveni ugovor samo *ideja uma*.⁵⁵ Treba spomenuti još jednu razliku u odnosu na klasičnu teoriju društvenog ugovora, a riječ je o pozivanju na ljudsku prirodu. Rawls izbjegava govor o ljudskoj prirodi i smatra da njegov opis izvorne pozicije sadržava neproblematične

---

⁴⁶ Raul Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, Politička kultura, Zagreb, 2009, str. 214.

⁴⁷ Isto, str. 214.

⁴⁸ Ana Matan, *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Biblioteka politička misao, Zagreb, 2008, str. 26.

⁴⁹ Ana Matan koristi tumačenje J. W. Gougha prema kojem recipročnost osigurava da svaka strana ima svoja prava i dužnosti (A. Matan, *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*, str. 27).

⁵⁰ A. Matan, *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*, str. 31.

⁵¹ Isto, str. 31.

⁵² Isto, str. 31.

⁵³ Isto, str. 32.

⁵⁴ A. Matan ističe da je Rawls bliži Rousseau nego Kantu jer traži zajednicu u procesu političke akulturacije i građanskog prijateljstva (A. Matan, *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*, str. 32).

⁵⁵ A. Matan, *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*, str. 32.

empirijske činjenice i svima prihvatljiva moralna načela.⁵⁶

Sve prethodno rečeno bilo je samo kratak uvodu u tumačenje Rawlsove teorije koje slijedi u nastavku. Sada kada je pobliže protumačen prijelaz sa klasične teorije društvenog ugovora na Rawlsovu koncepciju istoga, slijedi njezino iscrpnije tumačenje i izvođenje.

3. John Rawls – *Teorija pravednosti*

John Rawls objavljivanjem svoje *Teorije pravednosti* (1971.) obnavlja i oživljava političku filozofiju koja se u tom trenutku smatrala mrtvom.⁵⁷ Rawls u svojoj filozofiji politike povezuje političku koncepciju s filozofskim koncepcijama velike filozofije novoga vijeka.⁵⁸ U *Teoriji pravednosti* obnavlja kontraktualističku teoriju, a kako to čini iscrpnije će se pokazati u nastavku ovoga rada. Rawls preuzima teoriju društvenog ugovora te ju postavlja na višu razinu apstrakcije.⁵⁹ Putem heurističkih ideja *izvornog stanja* (*original position*) i *vela neznanja* (*veil of ignorance*) proširuje argumentaciju na legitimaciju temeljne strukture društva, a ne samo političkog autoriteta. Temeljno polazište *Teorije pravednosti* je postavljanje alternative utilitarizmu koja će biti racionalno uvjerljiva. Mnogi će se složiti sa tvrdnjom da je cilj upravljanja društvom maksimizirati blagostanje njegovih pripadnika.⁶⁰ Rawls smatra da je to u suprotnosti s našim promišljenim sudovima o pravednosti. Nitko ne smije biti sredstvo za ostvarivanje ciljeva cijelog društva. Teorija društvenog ugovora upravo tu odjelitost osoba uzima u obzir.⁶¹ Rawls postavlja postupak odlučivanja u situaciji izvornog stanja iza vela neznanja čime će se doći do načela pravednosti. Načela pravednosti pojedinci mogu prihvatiti i nemaju valjanog razloga odbaciti ih. Taj postupak naziva *pravednost kao pravičnost* (*justice as fairness*) koja predstavlja već spomenutu modifikaciju teorije društvenog ugovora. Rawls u svojoj teoriji donosi i recepciju Kantove misli. Svoj je izvorni položaj koncipirao u analogiji s njegovom idejom kategoričkog imperativa i autonomije individua.⁶² U odnosu na utilitarizam uspostavlja konstruktivističku moralnu

---

⁵⁶ A. Matan, *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*, str. 35.

⁵⁷ Peter Laslett ju 1956. proglašava mrtvom, o tome govori i Judit Shklar 1957. te Leo Strauss 1959. (Zvonko Posavec, „Rawls–Kant“, *Politička misao*, XLI, 2004, str. 49–64, ovdje str. 50).

⁵⁸ Z. Posavec, „Rawls–Kant“, str. 51.

⁵⁹ John Rawls, *Teorija pravde*, Feniks knjiga, Zagreb, 2017, str. xvi.

⁶⁰ Miomir Matulović, „Predgovor“, u: John Rawls, *Politički liberalizam*, Biblioteka Societas, KruZak, Zagreb, 2000, str. 1–45, ovdje str. 3.

⁶¹ Isto, str. 3.

⁶² Z. Posavec, „Rawls–Kant“, str. 49.

konceptiju u njezinoj kantovskoj varijanti.⁶³ Rawls u predgovoru *Teorije pravednosti* ističe da vjeruje da je takva koncepcija ona koja tvori najprimjereniju moralnu osnovu za demokratsko društvo.⁶⁴ Na njega je u prvom redu utjecala Kantova *Kritika praktičnog uma* te *Osnove metafizike čudoređa*. Posavec ističe da Rawls nije namjeravao interpretirati Kanta, nego je njegovo shvaćanje *pravednosti kao pravičnosti* samo kantovski način kako razumjeti pravednost.⁶⁵ Njegov je cilj izvorni položaj izjednačiti sa stajalištem Kantove etike.⁶⁶ Izvorni položaj odnosi se na ono što znači biti slobodno i jednako racionalno biće te se tako može shvatiti kao interpretacija Kantova pojma *autonomije i kategoričkog imperativa*.⁶⁷

Teorijom pravednosti Rawls raskida sa široko usvojenim mišljenjem u prvoj polovici ovog stoljeća. Riječ je o mišljenju prema kojem su vrijednosni sudovi ne mogu provjeriti jer su izrazi individualnih ili skupnih nagona. Prema tome, društvene i humanističke znanosti smiju biti samo strogo deskriptivne te ne mogu govoriti o pojavama kakve bi trebale biti.⁶⁸ On je odbacio takvo stajalište i uveo metodu ispitivanja vrijednosnih sudova koja se naziva metoda reflektivnog ekvilibrija.⁶⁹

3.1. Pravednost kao pravičnost

U prvom poglavlju naslovljenom *Pravednost kao pravičnost (justice as fairness)* Rawls uspostavlja pravednost kao prvu i temeljnu vrlinu društvenih institucija. Zakoni ili institucije mogu biti učinkoviti, no ukoliko nisu pravedni treba ih mijenjati.⁷⁰ Sukob interesa u društvu nastaje jer svatko preferira veći udio za sebe. Pravedna raspodjela je moguća samo ako postoje načela koja će to osigurati. U društvu koje posjeduje ta načela svatko će ih prihvaćati te će sve osnovne društvene institucije biti organizirane po tim načelima.⁷¹ Rawls pokazuje da njega zanima društvena pravednost čiji je primarni predmet osnovna struktura društva tj. način na koji društvene institucije raspodjeljuju temeljna prava i dužnosti. Nejednakosti u društvu su neizbježne te se upravo na njih

---

⁶³ John Rawls, „Kantovski konstruktivizam u moralnoj teoriji“, *Politička misao*, XLI, 2004, str. 3–48, ovdje str. 3.

⁶⁴ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. xvi.

⁶⁵ Z. Posavec, „Rawls–Kant“, str. 52.

⁶⁶ Isto, str. 52.

⁶⁷ Isto, str. 52.

⁶⁸ M. Matulović, „Pogovor“, str. 403.

⁶⁹ Isto, str. 403.

⁷⁰ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 3.

⁷¹ Isto, str. 4.

trebaju primijeniti načela pravednosti. Ovakva koncepcija pravednosti ne razmatra pravdu institucija i društvenih praksi općenito te se ne smije pretpostaviti da načela pravednosti vrijede za sve slučajeve.⁷² Ovdje je riječ, kako kaže Rawls, o teoriji strogog udovoljenja.⁷³ Ovakva idealna teorija pruža jedini temelj za sustavno zahvaćanje problema o kojima govori i teorija parcijalnog udovoljenja.

Kada spominje teoriju društvenog ugovora, Rawls naglašava da o izvornom ugovoru ne treba misliti kao o onom kojim se ulazi u određeno društvo.⁷⁴ Cilj su načela pravednosti koja bi slobodne i racionalne osobe prihvatile u početnom stanju jednakosti.⁷⁵ To početno stanje jednakosti može se usporediti s koncepcijom prirodnog stanja u kontraktualističkoj teoriji. Isto kao i teoretičari društvenog ugovora i Rawls govori da je riječ o hipotetičnoj situaciji koja je prikazana tako da vodi do izvjesne koncepcije pravednosti.⁷⁶ Kada se govori o pravednosti kao pravičnosti, treba naglasiti da su se o njezinim načelima ljudi složili u izvornom stanju (*original position*) koje je nepristrano. Tako odabrana nepristrana početna načela regulirat će svaku sljedeću kritiku i reformu institucija.⁷⁷

Ugovorna teorija važna je u ovom kontekstu jer prenosi ideju da se načela pravde mogu zamisliti kao načela koja bi izabrale racionalne osobe te da se tako mogu objasniti i opravdati koncepcije pravde.⁷⁸ Načela pravde se primjenjuju na više osoba ili na skupinama, a sama riječ *ugovor* pretpostavlja tu pluralnost. Ipak, pravednost kao pravičnost nije potpuna ugovorna teorija. Ugovorna se teorija može proširiti na cjelokupni etički sustav koji uključuje načela za sve vrline, a ne samo pravdu.⁷⁹ Rawls naglašava da se on u svojoj teoriji prvenstveno bavi načelima pravde.⁸⁰

Ana Matan ističe da Rawls u svojoj *Teoriji pravednosti* izbjegava pozivanje na Hobbesovu ugovornu teoriju. Hobbesova teorija otvara „poseban problem“, racionalni egoizam.⁸¹ Prema racionalnom egoizmu ljudi nisu motivirani ničim izvan svog interesa.

---

⁷² Rawls ističe da ta načela ne moraju biti djelotvorna u nekim praksama npr. privatnih udruga ili za pravila manje društvene skupine (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 7.)

⁷³ Suprotno ovoj teoriji postavlja teoriju parcijalnog udovoljenja koja proučava načela koja upravljaju time kako bismo trebali postupati s nepravdom. Spomenuta se teorija bavi teorijom kazne, doktrinom pravednog rata i sl. (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 7.)

⁷⁴ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 9.

⁷⁵ Isto, str. 9.

⁷⁶ Isto, str. 10.

⁷⁷ Isto, str. 10.

⁷⁸ Isto, str. 13.

⁷⁹ Isto, str. 13.

⁸⁰ Rawls govori da, ukoliko bi *pravednosti kao pravičnost* uspjela, ni ta šira teorija ne bi mogla obuhvatiti sve moralne odnose jer obuhvaća samo naše odnose s drugim osobama. Dakle, izostavio bi se govor o tome kako se treba ponašati prema životinjama i ostatku prirode (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 13).

⁸¹ Ana Matan, „Jednakost i zajednica: prirodno stanje i društveni ugovor kod Hobbesa i Rawlsa“, *Politička*

Suprotno tome, Rawls razvija koncepciju pravednosti koja će motivirati na djelovanje čak i onda kada se ograničuju osobni interesi pojedinca. Prema tome, racionalni egoizam prkosi svim moralnim koncepcijama.⁸² Ako se Hobbesu pristupi kao *racionalnom egoistu*, onda Rawls u svojoj *Teoriji pravednosti* pokušava nadići njegovu teoriju. Cilj je pokazati da se može doći do pravila društvene suradnje i to ne zbog straha od suverenove kazne, već zbog toga što su pravila pravedna.⁸³

Izvorno stanje je početni i to za sve jednaki *status quo* koji osigurava da sve suglasnosti koje će biti sklopljene u njemu budu nepristrane. Upravo u toj činjenici leži naziv *pravednost kao pravičnost*.⁸⁴ Jasno je i posve prihvatljivo da nitko ne bi trebao imati prednost u odnosu na druge te je zbog toga u izvornom stanju riječ o situaciji u kojoj je svatko lišen znanja o tome koju poziciju zauzima u društvu. Sklonosti, težnje i osobna shvaćanja neće utjecati na prihvaćena načela.⁸⁵ Na primjer, netko tko je bogat može se zalagati za načelo koje će ići u korist samo njemu i njemu sličnima.⁸⁶ Ovdje Rawls uvodi termin veo neznanja kojim se isključuje znanje o onome što ljudima dopušta da ih vode njihove posebne pozicije i predrasude. Svi su ljudi u izvornom stanju jednaki kao moralne osobe te su tako u stanju imati osjećaj za pravednost do čijih se načela namjerava doći.⁸⁷ Načela pravednosti će biti opravdana jer se do njih došlo u izvornom stanju jednakosti. Kada govori o utilitarizmu kojemu postavlja alternativu svojom teorijom pravednosti, govori o obliku utilitarizma koji svoju najjasniju formulaciju ima kod Sidgwicka.⁸⁸ Prema toj teoriji, društvo je pravedno kada se postiže najveća neto ravnoteža ukupnog zadovoljstva svih pojedinaca.⁸⁹ Svi će se složiti da je djelovanje ispravno ukoliko osoba želi za sebe postići najviše dobro onda kada drugi nisu pogođeni tim djelovanjem. Utilitarizam pokazuje da i društvo može funkcionirati na taj način. Cilj društva će biti unaprijediti blagostanje grupe tj. uravnotežit će zadovoljstvo i nezadovoljstvo unutar te grupe pojedinaca.⁹⁰ Time se uspostavlja načelo korisnosti prema kojem institucije maksimiziraju neto ravnotežu zadovoljstva. Pojmovi ispravnog i dobrog utilitarizam kao

---

misao, Vol XLI (br. 4), 2004, str. 42–58, ovdje str. 43.

⁸² Isto, str. 43.

⁸³ Isto, str. 43.

⁸⁴ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 14.

⁸⁵ Isto, str. 14.

⁸⁶ Isto, str. 15.

⁸⁷ Isto, str. 15.

⁸⁸ Rawls za prikaz razvoja utilitarne moralne teorije uzima Sedgwickovu knjigu *The Methods of Ethics* (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 17).

⁸⁹ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 17.

⁹⁰ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 18.

teoriju čine još privlačnijom. Dobro se definira neovisno od ispravnog, a ispravno je ono koje maksimizira dobro. Tako se može pretpostaviti da je očito da bi se stvari trebale urediti tako da vode do najvećeg dobra.⁹¹ Rawls upravo to definiranje dobrog neovisno od ispravnog smatra problematičnim jer bi se moglo reći da je zadovoljstvo jedino dobro te se tada zadovoljstva mogu rangirati po kriteriju koji ne pretpostavlja nikakve standarde ispravnog. Raspodjelu zadovoljstva u utilitarizmu također ističe kao problematičnu. Utilitarizmu nije važno kako se suma zadovoljstva raspodjeljuje među pojedincima. Osnovni cilj je maksimalno ispunjenje te niti jedna raspodjela nije pravednija od druge sve dok postiže maksimum zadovoljstva.⁹²

Postoji nekoliko razlika između zahtijevanja slobode i prava (kontraktualizam) te povećanja ukupnog društvenog blagostanja (utilitarizam). Kontraktualizam prihvaća i daje prioritet pravednosti, a utilitarizam ju nastoji objasniti kao društveno korisnu iluziju.⁹³ Druga je razlika načelo izbora koje utilitaristi proširuju s jednog čovjeka na cijelo društvo, a društveni ugovor pretpostavlja da su načela predmet prvotnog sporazuma među pojedincima.⁹⁴ Rawls ističe da ničime nije pokazano da u izvornom stanju ljudi ne bi izabrali načelo korisnosti, no za sada će pretpostaviti da bi to načelo bilo odbačeno u izvornom položaju te da bi umjesto tog načela ljudi odabrali načela pravednosti.⁹⁵ Posljednja razlika koju treba pokazati odnosi se na utilitarizam kao teleološku koncepciju, a pravednost kao pravičnost definira se kao deontološka teorija. Riječ je o deontološkoj teoriji jer se u pravednosti kao pravičnosti ne bi rabilo načelo maksimuma.⁹⁶ Institucije prema utilitarizmu treba urediti tako da se dobije najveći mogući zbroj zadovoljstva. Time se diskriminacija može opravdati jer se ljudske sklonosti i težnje uzimaju kao dane te se traži najbolji način njihovog ispunjenja. Pravednost kao pravičnost te sklonosti i težnje od početka ograničava načelima pravednosti, a time prethodno spomenuti pojam ispravnog prethodi pojmu dobrog.⁹⁷ Rawls pokazuje da je pri navođenju suprotnosti utilitarizma i pravednosti kao nepristranosti imao na umu klasičnu doktrinu utilitarizma.

---

⁹¹ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 19.

⁹² Isto, str. 20.

⁹³ Isto, str. 22.

⁹⁴ Isto, str. 22.

⁹⁵ Isto, str. 22.

⁹⁶ Isto, str. 23.

⁹⁷ Isto, str. 24.

3.2. Načela pravednosti

Rawls je teoriju pravednosti podijelio na dva dijela: tumačenje izvornog stanja i tumačenje različitih načela, a drugi dio obuhvaća argumentaciju kojom pokušava ustanoviti koje bi od tih načela trebalo stvarno usvojiti.⁹⁸

U ovom će dijelu biti riječ o dvama načelima pravednosti za institucije te o nekoliko načela za pojedince. Odmah na početku treba istaknuti da se načela pravednosti za institucije ne smije brkati s načelima pravednosti koja se odnose na pojedince.⁹⁹ Rawls pod institucijom podrazumijeva javni sustav pravila koja definiraju službe i položaje. Primjeri nekih institucija su obredi, suđenja, tržišta, sustavi vlasništva.¹⁰⁰ O institucijama se može misliti na dva načina: institucija kao apstraktni objekt te institucija kao ostvarenje izvjesnih osoba u nekom vremenu i mjestu djelovanja specificiranih tim pravilima. Institucija je pravedna i nepravedna u odnosu na to koliko je učinkovita i nepristrana.¹⁰¹ Osoba koja djeluje u okviru neke institucije zna koja su njezina pravila. Rawls naglašava da će kasnije pretpostaviti da su načela pravednosti izabrana sa znanjem da će biti javna načela.¹⁰²

Formalna pravednost odnosi se na dosljedno i nepristrano pridržavanje zakona i upravljanje institucija. Dakle, formalna pravednost zahtijeva da se zakoni primjenjuju jednako na sve. Takva je pravednost poslušna sustavu, a taj sustav ovisi o pravednosti njegovih institucija.¹⁰³ Ponekad se govori da su stvarna i formalna pravednost povezane, a to će se moći odlučiti kada se shvati sadržaj načela pravednosti.

Na ovom mjestu Rawls uvodi dva načela pravednosti:¹⁰⁴

Prvi iskaz dvaju načela glasi ovako:

Prvo: svaka osoba treba imati jednako pravo na najširu shemu jednakih temeljnih sloboda, koja je kompatibilna sa sličnom shemom sloboda za druge.

Drugo: društvene i ekonomske nejednakosti trebaju biti uređene tako da je i (a) razumno očekivati da budu u svačiju korist, i (b) da su povezane s položajima i službama otvorenim

---

⁹⁸ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 42.

⁹⁹ Isto, str. 42.

¹⁰⁰ Isto, str. 42.

¹⁰¹ Isto, str. 43.

¹⁰² Isto, str. 43.

¹⁰³ Isto, str. 46.

¹⁰⁴ Rawls ističe da je riječ o privremenoj formulaciji načela te da će u nastavku razmatrati nekoliko formulacija i približavati se konačnom iskazu. U drugom su načelu dva izraza nejasna: *u svačiju korist i otvorenim svima* (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 47).

svima.¹⁰⁵

Prvo načelo odnosi se na temeljne slobode, a među njima su važne: politička, sloboda govora, udruživanja, savjesti, sloboda misli, sloboda od psihičkog ugnjetavanja i fizičkog napada, pravo na imovinu, sloboda od proizvoljnog uhićenja. Prema prvom načelu navedene su slobode jednake.¹⁰⁶ Odnos načela je takav da prvo načelo nužno prethodi drugom načelu tj. kršenje temeljnih sloboda ne može se opravdati većim društvenim ili ekonomskim koristima. Načela su vezana uz općenitiju koncepciju pravednosti prema kojoj se društvene vrijednosti raspodjeljuju jednako, osim ako je nejednaka raspodjela u svačiju korist. Dakle, nepravednost se odnosi na nejednakosti koje nisu svakome od koristi.¹⁰⁷ Nejednakosti nisu ograničene tj. nije određeno koje su vrste nejednakosti dopuštene, a koje nisu. Opća koncepcija pravednosti samo zahtijeva da svačiji položaj bude poboljšan.¹⁰⁸

Drugo načelo ima četiri moguća značenja: sustav prirodne slobode, prirodna aristokracija, demokratska jednakost¹⁰⁹ i liberalna jednakost. Sustav prirodne slobode prvi dio drugog načela shvaća kao načelo učinkovitosti, a drugi dio kao otvoreni društveni sustav u kojem su karijerna zvanja otvorena darovitima.¹¹⁰ Pod načelom učinkovitosti misli se na načelo koje drži da je neki oblik učinkovit kadgod je nemoguće da ga se promijeni tako da nekim osobama bude bolje, a da istodobno drugim osobama bude lošije.¹¹¹ Sustav liberalne jednakosti uvodi načelo pravedne (nepriistrane) jednakosti mogućnosti. Pod time se misli da položaji trebaju biti otvoreni u formalnom smislu, ali bi svi trebali imati i znatne izgleda da ih postignu. Tako se zaključuje da se osobe s istom sposobnošću i spremnošću trebaju suočiti s istim izgledima bez obzira na njihovo početno mjesto.¹¹² Ipak, u praksi je nemoguće jamčiti jednake izgleda onima sa sličnim sposobnostima pa to i ovaj sustav čini manjkavim. Sustav demokratske jednakosti nastaje kombiniranjem načela nepriistrane jednakosti mogućnosti i načela razlike. Načelom razlike uklanja se neodređenost načela učinkovitosti tako što se izdvaja konkretan položaj iz kojeg trebaju biti procijenjene

---

¹⁰⁵ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 47.

¹⁰⁶ Isto, str. 47.

¹⁰⁷ Isto, str. 48.

¹⁰⁸ Isto, str. 49.

¹⁰⁹ Rawls u svom tumačenju daje prednost demokratskoj jednakosti (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 51).

¹¹⁰ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 51.

¹¹¹ Isto, str. 52.

¹¹² Isto, str. 56.

društvene i ekonomske nejednakosti.¹¹³ Načelo razlike zahtijeva jednakost, a nejednakost je opravdana samo ako je riječ o raspodjeli koja poboljšava obje strane. Nejednakosti su lančano povezane tj. ako nejednakost uzdiže osobu na najnižoj poziciji, onda uzdiže sve osobe na pozicijama između.¹¹⁴ Na temelju rečenog, Rawls ovako formulira drugo načelo:

Društvene i ekonomske nejednakosti trebaju se urediti tako da su istodobno (a) od najveće očekivane koristi onima koji su u najmanje povoljnom položaju i (b) vezane za funkciju i položaje otvorene za sve pod uvjetima nepristrane jednakosti mogućnosti.¹¹⁵

Kada se govori o drugom dijelu drugog načela, treba ga shvatiti kao liberalno načelo nepristrane jednakosti mogućnosti te pokazati njegov odnos prema ideji čiste proceduralne pravde (pravednosti). Potrebno je naglasiti da načelo otvorenosti položaja izražava da svi položaji trebaju biti otvoreni na temelju nepristranosti za sve.¹¹⁶ Uloga načela jednakih mogućnosti je osigurati da sustav suradnje bude oblik čiste proceduralne pravde. Pitanje udjela u raspodjeli tretira se kao stvar čiste proceduralne pravde. Time se nalaže pravedan ishod, ma kakav bio, barem sve dok je unutar određenog dosega.¹¹⁷

Načelo razlike na dva načina uspostavlja objektivne temelje za međuljudske usporedbe. Prvi način govori da sve dok se može odrediti reprezentativni čovjek u najnepovoljnijem položaju, od tada pa nadalje zahtijevaju se samo redne prosudbe o blagostanju. Drugo se odnosi na načelo razlike koje uvodi pojednostavljenje za temelje međuljudskih usporedbi.¹¹⁸ Primarna društvena dobra su prava, slobode i mogućnosti, dohodak i bogatstvo.¹¹⁹ Ona nisu uvijek jednaka, kao što je riječ o temeljnim slobodama. Prema pravednosti kao pravičnosti pojedinci su racionalne osobe koje svoje predodžbe dobra prilagođavaju svojoj situaciji. Dakle, svatko teži društvenim dobrima koja želi.¹²⁰

---

¹¹³ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 58.

¹¹⁴ Isto, str. 62.

¹¹⁵ Rawls je kontinuirano nadograđivao načela pravednosti pa tako pred kraj *Teorije pravednosti s raspravom o prioritetima* nagovješta, a u kasnijim djelima *Justice as Fairness* iz 2001. i *Politički liberalizam* iz 1993. definitivno uobličuje dva temeljna načela pravednosti kao pravičnosti. Novina je ta što u drugom načelu pravednosti uvjet pravične ili nepristrane jednakosti mogućnosti ima prvenstvo nad načelom razlike koje zahtijeva da od društvenih nejednakosti najveću očekivanu korist imaju oni najslabije stojeći (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 64)

¹¹⁶ Isto, str. 65.

¹¹⁷ Isto, str. 66.

¹¹⁸ Isto, str. 70.

¹¹⁹ Rawls veoma važnim primarnim dobrom smatra i osjećaj vlastite vrijednosti. Najavljuje da će o tome razmatrati mnogo kasnije (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 70).

¹²⁰ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 71.

Razmatranjem položaja određenih reprezentativnih pojedinaca primjenjuju se načela pravednosti na osnovnu strukturu društva. Relevantni društveni položaji podrazumijevaju uopćena i združena početna mjesta.¹²¹ U koncepciji pravde kao pravičnosti može se govoriti o dva položaja: položaj jednakog državljanstva i položaj definiran mjestom osobe u raspodjeli prihoda i bogatstva. Naravno, osnovna društvena struktura uvijek se ocjenjuje s pozicije jednakog građanskog statusa.¹²²

Pred sam kraj drugog poglavlja, Rawls pokazuje da se trebaju izabrati načela za pojedince jer potpuna teorija uključuje načela koja se odnose na pojedince i načela koja se odnose na institucije.¹²³ Prvo se treba postići suglasnost o načelima za osnovnu strukturu društva (institucije), nakon toga slijede načela za pojedince, a na kraju načela za međunarodno pravo.¹²⁴ Prvo načelo za pojedince o kojem Rawls govori je načelo pravednosti. Prema tom načelu osoba treba slijediti pravila institucije kada su zadovoljeni ovi uvjeti: institucija je pravedna tj. slijedi dva načela pravednosti te je čovjek prihvatio koristi uređenja kako bi ostvario svoje interese.¹²⁵ Načelo pravednosti specificiraju obaveze. Obaveze imaju nekoliko obilježja: uvijek proizlaze iz dobrovoljnih djela, njihov sadržaj određen je pravilima institucija, obaveze su usmjerene prema osobama koje održavaju govori iz kojeg je ta obaveza proizašla.¹²⁶ Prirodne dužnosti odnose se na: dužnost pomaganja drugome kad je u nevolji (samo ako se to može učiniti bez dovođenja sebe u opasnost), dužnost da se drugome ne nanosi šteta, dužnost da se ne prouzroči nepotrebna patnja. Prva dužnost je pozitivna, a druge dvije negativne jer zahtijevaju da se nešto ne čini. Dužnosti se, za razliku od obaveza, odnose na pojedince bez obzira na njihove dobrovoljne činove. Nadalje, dužnosti vrijede između svih pojedinaca, neovisno o njihovim institucionalnim odnosima.¹²⁷ Ove tvrdnje Rawls povezuje sa svojom teorijom pravednosti kao pravičnosti tako što naglašava da je temeljna prirodna dužnost upravo dužnost pravednosti, a od svakog pojedinca zahtijeva da poštuje pravedne institucije.¹²⁸

---

¹²¹ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 73.

¹²² Isto, str. 73.

¹²³ Isto, str. 82.

¹²⁴ Načelima međunarodnog prava Rawls se bavi usputno te neće razvijati sustavnu raspravu o načelima za pojedince (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 82).

¹²⁵ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 85.

¹²⁶ Isto, str. 86.

¹²⁷ Isto, str. 87.

¹²⁸ Isto, str. 88.

3.3. Izvorno stanje

Nakon što su se u prethodnom dijelu predstavila načela pravednosti, ovdje će se detaljnije protumačiti izvorno stanje te argumentirati zašto bi prethodno razmatrana načela doista trebala biti prihvaćena.¹²⁹ Izvorno stanje je predmoralno stanje jednakosti koje rezultira kreiranjem načela (*umjetnog uma*), a ne kreiranjem osobe (Hobbes, suveren).¹³⁰ Mogućnost da se građani suglase oko načela pravednosti znači da dijele zajednički politički cilj, a riječ je o podržavanju pravednih institucija. Poštivanjem načela građani su međusobno povezani te su međuovisni da poštivanjem načela osiguraju pravednost društva.¹³¹

Načela pravednosti su predmet sporazuma do kojeg je došlo u izvornom stanju. Rawls će pokazati da su ta dva načela rješenje izbora koji se pojavljuje u izvornom stanju. Sporazum o baš ta dva načela je najbolji način za svaku osobu da se osigura s gledišta svih raspoloživih alternativa.¹³² Konceptija izvornog stanja posjeduje osobine moralne teorije. Cilj je pokazati stanje u kojem će dva načela pravednosti biti izabrana tj. bit će prihvatljiva s moralne točke gledišta.¹³³ Postoje alternative postavljene u odnosu na koncepciju pravde kao pravednosti, riječ je o: mješovitim koncepcijama, klasičnim teleološkim koncepcijama, intuitivističkim koncepcijama te egoističkim koncepcijama.¹³⁴

Okolnosti pravednosti su normalni uvjeti pod kojima je ljudska suradnja moguća i nužna. Društvena suradnja pruža bolje uvjete svakog pojedincu od onog stanja u kojem živi samo na temelju vlastitih napora.¹³⁵ Dvije su vrste okolnosti pravednosti: objektivne okolnosti i uvjeti umjerene oskudice. Objektivne okolnosti čine ljudsku suradnju mogućom i nužnom, npr. pojedinci koji nužno žive na istom području.¹³⁶ Uvjeti umjerene oskudice odnose se na činjenicu da prirodni resursi nisu u tolikom obilju te je suradnja zbog toga potrebna.

Osnova teorije pravednosti kao pravičnosti je, kako je i prethodno pokazano, pojam čiste proceduralne pravednosti. Da se ljude ne bi dovelo u iskušenje da iskorištavaju okolnosti u svoju korist, treba se pretpostaviti da se nalaze iza vela neznanja.¹³⁷ Pojedinaac iza vela

---

¹²⁹ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 42.

¹³⁰ A. Matan, „Jednakost i zajednica: prirodno stanje i društveni ugovor kod Hobbesa i Rawlsa“, str. 56.

¹³¹ Isto, str. 57.

¹³² J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 90.

¹³³ Isto, str. 91.

¹³⁴ Isto, str. 93–96

¹³⁵ Isto, str. 96.

¹³⁶ Isto, str. 97.

¹³⁷ Isto, str. 104.

neznanja ne zna svoj položaj u društvu te zbog toga načela procjenjuje na temelju općih razmatranja. Pojedincu nije poznato njegovo političko, ekonomsko stanje, klasa i status u društvu i sl. Dakle, nisu im poznate okolnosti njihova društva, znaju samo da je to društvo podložno okolnostima pravednosti. Veo neznanja omogućit će da se postigne jednoglasan dogovor među svim strankama.¹³⁸ Da bi se bolje shvatilo izvorno stanje i veo neznanja, svaka osoba može oponašati ta promišljanja u tom hipotetičkom stanju, a to će učiniti jednostavno zaključujući u skladu s odgovarajućim ograničenjima koja pred tu osobu postavlja ta koncepcija. Razlozi vela neznanja su potrebe da se proizvedu sporazumi koji su pravedni, a sve strane u tom sporazumu moraju biti nepristrane i tretirane kao moralne osobe.¹³⁹ Rawls pretpostavlja sa su osobe koje se nalaze u izvornom stanju racionalne. Iako ne znaju svoje ciljeve, znaju da trebaju štititi svoje slobode te uvećati vlastita sredstava za postizanje svojih ciljeva. Pojedinci u tom stanju ne posjeduju uvjete da razviju stavove poput zavisti.¹⁴⁰

Kada se pojedinci nalaze u izvornom stanju i iza vela neznanja, nema načina da bilo tko postigne posebne prednosti za sebe. Također, nitko neće pristati ni na nepogodnosti jer ne zna svoj položaj u tom društvenom uređenju. Tako će se svi u izvornom stanju, pod velom neznanja, složiti s načelom pravednosti koje pretpostavlja jednake slobode i pravednu raspodjelu društvenih dobara za sve.¹⁴¹ Naravno, svi će opravdati nejednakost samo ako ta nejednakost poboljšava svačiju situaciju jer nitko ne zna položaj u kojem se nalazi te bi zbog toga bilo iracionalno "riskirati". Rawls navodi još jedan argument zašto bi bila izabrana upravo dva načela pravednosti o kojima je riječ. To su načela koja bi osoba izabrala za oblikovanje društva u kojem joj njezin prijatelj određuje mjesto. Na taj se način rangiraju najgore alternative i bira se ona najgora alternativna čiji je ishod bolji od ostalih najgorih alternativa.¹⁴² Tako su svima osigurane temeljne slobode i najbolja raspodjela društvenih dobara kojoj se mogu nadati pod uvjetima ili položaju u kojem se kasnije mogu naći.

U odnosu klasičnog načela korisnosti i načela prosječne korisnosti, odabrat će se načelo prosječne korisnosti. Načelo prosječne korisnosti maksimizira korisnost svakog pojedinca, a ne ukupnu korisnost društva. Pojedinci će se u izvornom položaju odlučiti za

---

¹³⁸ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 105.

¹³⁹ Isto, str. 107.

¹⁴⁰ Isto, str. 113.

¹⁴¹ Isto, str. 115.

¹⁴² Isto, str. 117.

to načelo zbog nepoznavanja vlastitog društvenog položaja i vlastitih interesa.¹⁴³ Odlučit će maksimizirati korisnost svakog pojedinca jer će time osigurati i vlastiti položaj, a takav je izbor i potpuno racionalan u odnosu na njegovu alternativu. Rawls naglašava da spomenuto načelo ipak ima nekoliko poteškoća. Princip je formuliran sa stajališta pojedinca koji je racionalan i kojemu je cilj maksimizirati vlastite izgleda te zbog toga nije spreman na svaki rizik.¹⁴⁴ Može se pretpostaviti ekstreman primjer robovlasnika koji svojim robovima opravdava njihov položaj. To čini tako što im tvrdi da je ropstvo nužno kako bi se ostvarila najveća prosječna sreća te govori da bi on u izvornom stanju izabrao to načelo čak i uz rizik da on bude rob.¹⁴⁵ Problem se rješava tako što se osobama u izvornom stanju pripisuje odbojnosti prema bilo čemu većem od umjerene količine rizika. Takva osoba neće riskirati da postane rob, već će birati umjerenu opciju koja joj osigurava umjerenu količinu društvenih dobara.¹⁴⁶

Pred sam kraj trećeg poglavlja, Rawls navodi nekoliko argumenata kojima potvrđuje da su dva načela pravednosti ispravno odabrana. Ugovor među članovima društva slijedi teoriju društvenog ugovora te zbog toga mora biti javan.¹⁴⁷ Uvjet konačnosti nalaže da se ne može sklopiti nikakav drugi ugovor jer načela pravednosti osiguravaju da će uvijek proći bolje onaj koji slijedi ta dva načela od onoga koji slijedi bilo koju drugu koncepciju. Još treba nadodati da prvo načelo osigurava osnovne slobode svima te da zbog toga nitko nikoga ne tretira samo kao sredstvo, već kao cilj sam po sebi.¹⁴⁸ Dvama načelima se ni od koga ne traži žrtvovanje vlastitih vrijednosti za dobrobiti drugih, za razliku od utilitarizma. Prethodno spomenuta utilitaristička teorija suprotna je dvama načelima pravednosti jer su pojedinci u izvornom položaju nezainteresirani i ne osjećaju suosjećanje te su velom neznanja lišeni svih znanja osim općeg znanja.¹⁴⁹ Problem utilitarističke teorije leži u tome što ona ne uzima u obzir razlike među osobama te se oslanja na altruizam i dobronamjernost.¹⁵⁰

---

¹⁴³ J. Rawls, *Teorija pravde* str. 123.

¹⁴⁴ Isto, str. 127.

¹⁴⁵ Isto, str. 127.

¹⁴⁶ Isto, str. 133.

¹⁴⁷ Isto, str. 134.

¹⁴⁸ Isto, str. 137.

¹⁴⁹ Isto, str. 142.

¹⁵⁰ Isto, str. 143.

3.4. Institucije i ciljevi¹⁵¹

U drugom dijelu, naslovljenom *Institucije*, Rawls nastoji ilustrirati sadržaj načela pravednosti, a to čini tako što opisuje osnovnu strukturu koja zadovoljava ta načela. Cilj je pokazati da načela pravednosti određuju funkcionalnu političku koncepciju.¹⁵² Dakle, na ovom mjestu Rawls uzima načela pravednosti i primjenjuje ih na institucije.

Pri primjeni dvaju načela građanin mora razmotriti tri vrste prosudbi: procjena zakona i društvenih politika, odluka o pravednosti ustavnih uređenja za pomirenje suprotnih mišljenja o pravednosti, odluka kada treba poštovati odredbe većine, a kada ih se može odbaciti.¹⁵³ Načela pravednosti primjenjuju se u slijedu od četiri faze.¹⁵⁴ Nakon usvajanja načela pravednosti prelazi se na ustavnu konvenciju. Zasniva se politički sustav na temelju postavljenih načela, bira se ustav koji zadovoljava dva načela pravednosti.¹⁵⁵ Drugi stadij je zakonodavni stadij, njime se procjenjuje pravednost zakona i politika.¹⁵⁶ Prioritet prvog načela nad drugim načelom odražava se u prioritetu ustavne konvencije u odnosu na zakonodavni stadij. Ustav uspostavlja opći status jednakih građanskih prava, a drugo načelo nalaže da socijalne i ekonomske politike maksimiraju očekivanja onih u najnepovoljnijem položaju pod uvjetom da se održavaju jednake slobode svih.¹⁵⁷ Posljednji stadij odnosi se na primjenu pravila na konkretne slučajeve. Treba naglasiti da je navedeni slijed sredstvo za primjenu načela pravednosti, a ne prikaz kako ustavne konvencije i zakonodavna tijela doista funkcioniraju.

Načela pravednosti jamče sigurnu zaštitu jednakih sloboda. Sloboda savjesti također treba biti zaštićena načelima pravednosti jer osobe u izvornom stanju nisu izolirani pojedinci već posjeduju vlastite interese te će zbog toga u izvornom stanju izabrati načela koja štite svoju slobodu savjesti te slobodu savjesti za sve.¹⁵⁸ Država ne smije favorizirati ni jednu religiju te mora braniti moralnu i vjersku slobodu. Sloboda se može ograničiti samo onda kada bi se narušio poredak koji je država dužna održavati tj. slobode se mogu uskratiti jedino kada se time može spriječiti još veći gubitak slobode.¹⁵⁹

---

¹⁵¹ U ovom se poglavlju obrađuju drugi i treći dio *Teorije pravednosti*. Najveći i najvažniji dio Rawlsove teorije sadržan je u prvom dijelu (poglavlja 1, 2 i 3) koji je iscrpnije prikazan u prethodnim poglavljima.

¹⁵² J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 151.

¹⁵³ Isto, str. 151–152

¹⁵⁴ Rawls je ideju o četiri faze preuzeo iz ustava SAD-a (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 152).

¹⁵⁵ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 152.

¹⁵⁶ Isto, str. 153.

¹⁵⁷ Isto, str. 154.

¹⁵⁸ Isto, str. 159–163

¹⁵⁹ Isto, str. 166.

Postavlja se pitanje što je s tolerancijom netolerantnih. Prvo se treba odgovoriti na pitanje imaju li se netolerantni pravo žaliti ukoliko ih se ne tolerira. Odgovor je da se netolerantni nemaju pravo žaliti kada im se ukraćuju jednake slobode. Pravo osobe na žalbu ograničeno je na povrede načela koje ta osoba sama priznaje.¹⁶⁰ Drugo se pitanje odnosi na uvjete pod kojima tolerantni imaju pravo ne tolerirati netolerantne. Netolerantne se ne može ne tolerirati samo zato što nisu tolerantni. Netoleriranje netolerantnih opravdano je samo onda kada je ta netolerancija obavezna za sigurnost tolerantnih.¹⁶¹ Dakle, treba se truditi očuvati jednake slobode sve dok je takvo očuvanje sigurno za sve. Pravo netoleriranja netolerantnih može se primijeniti samo kada vlastita sigurnost i sigurnost slobode institucija u opasnosti.

Politička pravednost je pravednost ustava te je potrebno skicirati značenje jednake slobode za taj dio osnovne strukture. Načelo jednake slobode, primijenjeno na politički postupak, tumači se kao načelo jednakog sudjelovanja.¹⁶² Također je važno spomenuti i načelo sudjelovanja prema kojem svi građani imaju jednako pravo pristupa javnoj službi, no jasno je da će samo dio građana posvetiti svoje vrijeme politici. Konceptija formalne pravednosti postaje vladavina prava kad se primjeni na pravni sustav.¹⁶³ Pravni sustav pretpostavlja javna pravila koja reguliraju ponašanje pojedinaca i pružaju okvir za društvenu suradnju.¹⁶⁴ Nepravda u pravnom sustavu može se javiti ukoliko npr. suci krivo tumače ili ne primjenjuju neko pravilo.

Aristotel u svojoj *Politici* potvrđuje da svi ljudi posjeduju osjećaj za pravednost i nepravednost. Prema tome, Rawls zaključuje da zajedničko shvaćanje pravednosti kao pravičnosti čini ustavnu demokraciju.¹⁶⁵ Prvenstvo slobode podrazumijeva prvenstvo načela jednake slobode nad drugim načelom pravednosti.¹⁶⁶ Pod time se misli da se sloboda može ograničiti samo radi same slobode. Nepravda može postojati u društvenom uređenju, a tada se treba pronaći odgovor kojim će se pravedno odgovoriti prema nepravdi. Prema prioritetu jednake slobode pojedinci imaju prirodnu dužnost uklanjanja nepravde.¹⁶⁷ Za pravdu kao pravednost važni su zahtjevi da sve nejednakosti budu

---

¹⁶⁰ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 168.

¹⁶¹ Isto, str. 169.

¹⁶² Isto, str. 171.

¹⁶³ Isto, str. 181.

¹⁶⁴ Isto, str. 182.

¹⁶⁵ Isto, str. 187.

¹⁶⁶ Vidi: poglavlje 4.2. *Načela pravednosti*

¹⁶⁷ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 190.

opravdane onima u najgorem položaju te su važni prioriteta slobode. Na temelju prethodne rasprave Rawls reformulira prvo načelo pravednosti i pridružuje mu pravilo prioriteta.¹⁶⁸

Prvo načelo nakon izmjene glasi:

Svaka osoba treba imati jednako pravo na najobuhvatniji cio sustav jednakih osnovnih sloboda, koji je u skladu sa sličnim sustavom slobode za sve.¹⁶⁹

PRAVILO PRIORITETA ¹⁷⁰

Načela pravde trebaju biti rangirana u leksičkom poretku i stoga sloboda može biti ograničena samo radi slobode. Postoje dva slučaja (a) manje obuhvatna sloboda mora ojačati cio sustav slobode kojega svi dijele i (b) manja sloboda od jednake mora biti prihvatljiva onim građanima koji imaju manju slobodu.¹⁷¹

Koncepcija pravednosti kao pravičnosti izvedena je iz Kantovog pojma autonomije. Kant započinje s tvrdnjom da su moralna načela predmet racionalnog izbora te se s takvim načelima moraju složiti sva slobodna i racionalna bića.¹⁷² Time je Rawlsovo tumačenje izvornog stanja zapravo pokušaj tumačenja navedene koncepcije. O ovome Rawls, osim u *Teoriji pravednosti*, govori u tekstu *Kantovski konstruktivizam u moralnoj teoriji*. U tom tekstu polazi od koncepcije moralnih osoba kao slobodnih i jednakih, a ne od pojedinih značajki ljudske prirode. Tako shvaćene osobe i načela pravednosti se povezuju tako što se prva načela biraju pod razumnim uvjetima u kojima osobe posjeduju samo ta svojstva.¹⁷³ Rawls je svoja predavanja, održana u travnju 1980. godine, objavio u rujnu iste godine pod nazivom *Kantovski konstruktivizam u moralnoj teoriji*. Ta je predavanja prepravio i objavio kao prva tri poglavlja u svom *Političkom liberalizmu (Political Liberalism)* objavljenom prvi put 1993. godine.¹⁷⁴ Četiri su razlike između Kantovog moralnog konstruktivizma i političkog konstruktivizma pravednosti kao pravičnost: Kant govori o obuhvatnom moralnom gledištu u kojemu ideal autonomije ima regulativnu ulogu za cjelokupan život, razlika doktrinarne autonomije i doktrinarno heteronomnog

---

¹⁶⁸ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 192–193

¹⁶⁹ Isto, str. 193.

¹⁷⁰ Rawls naglašava da tek treba dati sustavan argument za pravilo prioriteta, a to će učiniti u trećem dijelu (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 193).

¹⁷¹ Isto, str. 193.

¹⁷² Isto, str. 194.

¹⁷³ J. Rawls, *Kantovski konstruktivizam u moralnoj teoriji*, str. 3.

¹⁷⁴ John Rawls, *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb, 2000, str. XI.

gledišta, osnovne koncepcije osobe i društva imaju podrijetlo u transcendentnom idealizmu, različiti ciljevi.¹⁷⁵ Pod četvrtom razlikom, različitim ciljevima, misli se na pravednost kao pravičnost koja teži iznalaženju javne osnove opravdanja u pitanjima političke pravednosti pod pretpostavkom činjenice razložnog pluralizma.¹⁷⁶ Rawls govori da je Kantove ciljeve teško opisati, no smatra da Kant ulogu filozofije shvaća kao apologiju: obranu razložne vjere.¹⁷⁷

U nastavku *Teorije pravednosti* Rawls je pokušao vidjeti kako načela pravednosti funkcioniraju kao koncepcija političke ekonomije. Ključni elementi njegove koncepcije su socijalni minimum i načelo pravedne štednje koji će proizaći iz primjene drugog načela. Politička ekonomija mora tumačiti javno dobro koje se temelji na već postavljenoj koncepciji pravednosti.¹⁷⁸ Treba naglasiti da se na ovom mjestu ne govori o ekonomiji, već o teoriji pravednosti, a ekonomske institucije trebale bi biti izgrađene tako da zadovoljavaju načela pravednosti.¹⁷⁹ Načelima se kontroliraju osnovne institucije i društveni sustav kako bi se postigla distributivna pravednost. Da bi se to ostvarilo vlada je podijeljena na četiri grane (alokacijska, stabilizacijska, prijenosna, distribucijska).¹⁸⁰ Alokacijska grana kontrolira tendencije tržišta prema neučinkovitosti i nerazumnoj akumulaciji moći te zajedno sa stabilizacijskom granom osigurava učinkovito funkcioniranje tržišne ekonomije.¹⁸¹ Pravednu distribuciju primarnih dobara osigurava distribucijska grana, a prijenosna uzima u obzir društvene potrebe.¹⁸² Moguća je još i peta grana, grana razmjene, koja vrši raspodjelu javnih dobara unutar društva koje je postiglo pravednu raspodjelu primarnih dobara.¹⁸³

Osobe u različitim generacijama imaju obaveze jedna prema drugoj. Sadašnja generacija ne može raditi što želi jer je načelima pravednosti vezana sa osobama druge generacije. Socijalni minimum se postavlja tako da maksimiziraju očekivanja onih koji su u najslabijem položaju, a kroz generacije se to postiže oporezivanjem.¹⁸⁴ Svima je u najvećem interesu osigurati minimalnu zajamčenu razinu ekonomskog blagostanja.

---

¹⁷⁵ J. Rawls, *Politički liberalizam*, str. 89–91.

¹⁷⁶ Isto, str. 91.

¹⁷⁷ Isto, str. 91.

¹⁷⁸ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 200.

¹⁷⁹ Isto, str. 204.

¹⁸⁰ Isto, str. 212–215

¹⁸¹ Isto, str. 212.

¹⁸² Isto, str. 213–214

¹⁸³ Isto, str. 218.

¹⁸⁴ Isto, str. 220.

Budućim se generacijama moraju osigurati materijalna sredstva kojima će održavati pravedne institucije. To će se moći uvođenjem načela štednje prema kojem stopa izdvojenog kapitala mora biti u korelaciji s bogatstvom društva.¹⁸⁵ Ovim će se osigurati da prethodna generacija ne može biti nerazborita te na taj način oštetiti institucije i druge generacije u budućnosti.

Konačno, Rawls nudi dva načela pravednosti u njihovom finalnom obliku:

PRVO NAČELO

Svaka osoba treba imati jednako pravo na najširi ukupni sustav jednakih osnovnih sloboda koji je kompatibilan sa sličnim sustavom sloboda za sve.

DRUGO NAČELO

Društvene i ekonomske nejednakosti trebaju biti uređene tako da budu oboje;

- a) od najveće koristi onima u najnepovoljnijem položaju, u skladu s načelom pravedne štednje, i
- b) da su u vezi sa službama i položajima koji su otvoreni svima pod uvjetima nepristrane jednakosti mogućnosti.¹⁸⁶

U drugo načelo uključen je uvjet da su nejednakosti u skladu s načelom pravedne štednje, a pravilo prioriteta slobode nalaže da se sloboda može ograničiti samo radi slobode same. Prioritet pravednosti u odnosu na učinkovitost i dobrobit nalaže da drugo načelo ima prioritet u odnosu na načela učinkovitosti i korisnosti.

Načela pravde primjenjuju se na institucije, a načela prirodne dužnosti i obveze primjenjuju se na pojedince.¹⁸⁷ Prirodne dužnosti odnose se na dužnosti podupiranja i promicanja pravednih institucija, međusobno poštovanje i uzajamnu pomoć. Kod dužnosti nema izbora, a za razliku od njih obaveze se stječu sudjelovanjem u pravednim institucijama. U izvornom položaju odabiru se dva načela pravednosti za institucije te načelo korisnosti za pojedince. Takva je raspodjela načela problematična jer može dovesti do stanja zbunjenosti, a to se može izbjeći odabirom dvaju načela koja će služiti kao načela za pojedince.¹⁸⁸ Da bi se načela za institucije i načela za pojedince povezala potrebno je uvesti načelo prirodne dužnosti koje pretpostavlja da pojedinac podržava institucije koje

---

¹⁸⁵ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 221.

¹⁸⁶ Isto, str. 232.

¹⁸⁷ Isto, str. 255.

¹⁸⁸ Isto, str. 256.

su u skladu s načelima pravednosti.¹⁸⁹ Druge su prirodne dužnosti uzajamna pomoć i uzajamno poštovanje. Za razliku od prirodnih dužnosti, obaveze su slične ugovorima, a s obzirom na to da su dobrovoljno preuzete kazne za nepoštivanje obaveza su izvjesne.

Rawls je u drugom dijelu *Teorije pravednosti* ispitao kako bi se njegova koncepcija *pravednosti kao pravičnosti* izrazila unutar institucija i u načelima za pojedince. U završnom dijelu *Teorije pravednosti* razlošnije se prikazuju teorija dobra, stjecanje osjećaja za pravednost te podudarnost pravednosti i dobrote.¹⁹⁰ Na ovom je mjestu cilj pokazati da je Rawlsova teorija alternativa drugim teorijama pravednosti te da je ova teorija bolja od utilitarizma. Rawls treba pokazati podudarnost pravednosti i dobrote jer, ako je to tako, pojedinci će nastojati djelovati pravedno. Kada pojedinci budu djelovali pravedno, društvo će biti stabilno.

Kada je govorio o dobru, pretpostavljao je da je dobro ono što je za osobu najracionalnije, a to je nazvao suženom teorijom dobra.¹⁹¹ Ta je teorija omogućila da pojedinci u izvornom stanju (*original position*) odaberu načela kojima će se osigurati dovoljno primarnih dobara. Dakle, sužena teorija dobra omogućila je izvedbu načela pravednosti, a sada je potrebno pokazati potpunu teoriju dobra. Ova će teorija moći objasniti predodžbe koje nastaju kada nestane veo neznanja (*veil of ignorance*). Pravednost i dobro povezuju se idejama moralnih vrlina i racionalnosti. Pojedinac smatra dobrim ono što mu omogućuje da provede svoj životni plan. Racionalni životni plan određuje buduće želje uvodeći pojedinca u određeni obrazac želja i težnji.¹⁹² Ukoliko drugi ili institucije krše pravila te on zbog toga ne može provesti svoje planove, on će željeti da i svi ostali budu moralni. S obzirom na to da pojedinac želi da i ostali budu pravedni, to znači da i on sam cijeni pravednost.

Ideja osjećaja za pravdu je ključna pri pokazivanju podudarnosti pravednosti i dobra. Pod osjećajem za pravdu se misli da su ljudi sposobni poimati pravedno i dobro. Ukoliko ne posjeduju taj osjećaj, društvo će propasti. Ljudi stječu osjećaja za pravednost odrastanjem, a da bi do moralnog razvoja moglo doći, nužan je moral autoriteta (roditelji, a kasnije i drugi autoriteti).¹⁹³ Drugi stupanj moralnog razvoja je moralnost udruge. Pod time se misli na moralne standarde koji odgovaraju ulozi pojedinca koju zauzima u društvu.¹⁹⁴

---

¹⁸⁹ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 257.

¹⁹⁰ Isto, str. 301.

¹⁹¹ Isto, str. 302.

¹⁹² Isto, str. 316.

¹⁹³ Isto, str. 352.

¹⁹⁴ Isto, str. 355.

Konačno, treći stupanj moralnog razvoja odnosi se na moralnost načela. Moralnost udruga dovodi do znanja o načelima pravednosti koja onda pojedincu postaju jednako važna kao i moralnost autoriteta i moralnost udruživanja.¹⁹⁵ Moralni nazori odnose se na nečije prihvaćanje određenih moralnih vrlina. Treba uputiti na vezu između moralnih i prirodnih stajališta. Za razliku od moralnih stajališta, prirodna stajališta odnose se na privrženost pojedincima. Nedostatak nekih moralnih osjećaja rezultirat će nedostatkom određenih prirodnih veza.¹⁹⁶

Da bi se ispitala relativna stabilnost pravednosti kao nepristranosti u svjetlu skice moralnog razvoja, Rawls upućuje na tri psihološka zakona.¹⁹⁷ Prvi zakon govori da će djetetova ljubav prema roditeljima biti odgovor na njihovu ljubav prema njemu unutar pravednih obiteljskih institucija. Ovako se ostvaruje sposobnost djeteta za suosjećanje, a tim se uvjetuje drugi zakon.¹⁹⁸ Pojedinaac postaje dio pravednog društvenog sustava te razvija osjećaj privrženosti i povjerenja prema članovima tog društva.¹⁹⁹ Prvi i drugi zakon omogućuju treći prema kojem osoba s prethodno razvijenim osjećajem privrženosti i s obzirom da su institucije pravedne, stječe osjećaj za pravednost.²⁰⁰ Načela pravednosti su racionalna te svatko može očekivati da će poboljšati svoju situaciju ako slijedi ta načela, no s gledišta bilo kojeg pojedinca, egoizam je još uvijek poželjan.²⁰¹ Prema tome, pravedno društvo nije nužno i stabilno društvo. Pravedno je društvo stabilno samo onda kada njegovi pripadnici posjeduju osjećaj za pravednost.²⁰² Rawls u nastavku nastoji pružiti argument koji potvrđuje da je pravednost kao pravičnost razumno stabilna.²⁰³ Kako bi to pokazao uspoređuje društvo uređenom koncepcijom pravednosti kao nepristranosti, a s druge strane postavlja društvo uređeno načelom korisnosti. Dva načela pravednosti osiguravaju da je cijelo društvo povezano međusobnim povjerenjem, a u utilitarizmu stabilnost se objašnjava pozivanjem na visok stupanj suosjećanja koji nije u skladu s ljudskom prirodom.²⁰⁴

Rawls zaključuje da ljudi posjeduju osjećaj za pravednost i mogu poimati dobro. Ukoliko

---

¹⁹⁵ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 359.

¹⁹⁶ Isto, str. 369.

¹⁹⁷ Formulacije tih triju zakona Rawls cjelovito navodi u svojoj *Teoriji pravednosti* (J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 372).

¹⁹⁸ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 372.

¹⁹⁹ Isto, str. 372.

²⁰⁰ Isto, str. 372.

²⁰¹ Isto, str. 376–377

²⁰² Isto, str. 377.

²⁰³ Isto, str. 378.

²⁰⁴ Isto, str. 379–381

to ne posjeduju, pravedno društvo ne može postojati. Dakle, ideja koja dokazuje da ljudi posjeduju moralni osjećaj je ključna kako bi se pokazala stabilnost koncepcije pravednosti kao pravičnosti.

Posljednje poglavlje *Pravda kao dobro* odnosi se na podudarnost pravednosti kao nepristranosti i dobrote kao racionalnosti.²⁰⁵ Djelovati autonomno znači djelovati u skladu s načelima pravednosti jer su autonomne osobe vođene načelima koja bi bila odabrana u izvornom stanju pod velom neznanja tj. u stanju u kojem su svi pojedinci slobodna i jednaka racionalna bića.²⁰⁶ U izvornoj poziciji pod velom neznanja načela će biti izabrana bez poznavanja okolnosti te zbog toga koncepcija pravednosti kao pravičnosti posjeduje i autonomiju i objektivnost.²⁰⁷ Pravednost kao pravičnost ne dopušta zavist, no treba provjeriti može li potaknuti zavist do stupnja koji bi destabilizirao društvo.²⁰⁸ Načelo razlike može uzrokovati zavist kod onih koji se nalaze u slabijem položaju u odnosu na one koji posjeduju prednosti.²⁰⁹ Pravednost kao pravičnost vjerojatno neće uzrokovati destruktivnu razinu zavisti. Ekonomske nejednakosti su ograničene pa će nastati društvo koje ima nisku razinu nejednakosti. Rawls zaključuje da ne treba odbaciti pravednost kao pravičnost sve dok se društvo može prilagoditi problematičnim psihologijama koje se mogu pojaviti.²¹⁰

Primarno načelo u izvornoj poziciji je načelo slobode jer ako se ne osigura sloboda, osoba neće moći ostvariti nikakve druge ciljeve. Poimanje dobra i osjećaj za pravednost uzrokuju želju u ljudima da djeluju u skladu s načelima pravednosti. Pojedinci biraju ciljeve koji im omogućuju da u njima očituju svoju autonomiju (sloboda i jednakost).²¹¹ Načela će omogućiti društvo u kojem će svaki pojedinac moći sačuvati vlastitu autonomiju. Dakle, svi će imati zajedničko jedinstvo. Iz navedenog se može pokazati jasna razlika pravednosti kao pravičnosti i utilitarizma. U utilitarizmu stvara vlastiti plan, a društvo sve te planove povezuje i pokušava povećati zadovoljstvo tih planova kao ukupnosti. Nasuprot tome, pravednost kao pravičnost kreće se od općih načela koja konstruiraju društvene institucije do planova pojedinaca.²¹²

---

²⁰⁵ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 389.

²⁰⁶ Isto, str. 390.

²⁰⁷ Isto, str. 394.

²⁰⁸ Isto, str. 402.

²⁰⁹ Isto, str. 403.

²¹⁰ Isto, str. 410.

²¹¹ Isto, str. 425.

²¹² Isto, str. 429.

Rawls na kraju ističe svoju vjeru u činjenicu da je uspio postaviti uspješnu teoriju kao alternativu utilitarizmu. Izvornu poziciju, kao polazište, opravdava kada govori da takva pozicija svakome omogućuje nepristrano gledište tj. nije potrebno spajanje mnogih osoba u jednu, kao što to čini utilitarizam.²¹³ Svojom je teorijom došao do načela koja ne ugrožavaju ničiju individualnost, a svi ih mogu podržati.

4. Habermas-Rawls²¹⁴

Jürgen Habermas (1929) jedan je od onih koji su uputili kritiku Rawlsovoj teoriji *pravednosti kao pravičnosti*. Habermas mu je uputio tri prigovora, a Rawls mu na to odgovara naglašavajući dvije glavne razlike između svoje i Habermasove teorije.²¹⁵

Matulović sažima Habermasove prigovore i ovako ih navodi: stranke u izvornom položaju ne mogu shvatiti interese najvišeg reda jedino na osnovi racionalnog egoizma, osnovna se prava ne mogu pridružiti prvotnim dobrima, veo neznanja ne jamči nepristranost prosudbe.²¹⁶ Prvi Habermasov prigovor odnosi se na nacrt izvornog položaja. Prema njemu, izvorni položaj ne može zajamčiti i objasniti nepristranu prosudbu načela pravednosti.²¹⁷ Rawls ostaje ovisan o normativnim sadržajnim pretpostavkama jer podvrgava stranke razložnim postupovnim ograničenjima.²¹⁸ Rawls zadržava potpunu autonomiju građana, a Habermas pojam potpune autonomije dijeli na dva elementa (moralno neutralne karakteristike stranaka i moralno sadržajna ograničenja položaja).²¹⁹ Prvo pitanje koje Habermas postavlja odnosi se na pojedince u izvornom položaju. Zanima ga mogu li pojedinci u izvornom položaju shvatiti interese njihovih klijenata na osnovi racionalnog egoizma.²²⁰ Rawls pretpostavlja, kako Habermas tumači, da stranke u izvornom položaju mogu shvatiti konzekvencije autonomije koju oni sami ne posjeduju. Da bi stranke mogle shvatiti značenje načela, moraju posjedovati kognitivne sposobnosti koje su iznad sposobnosti racionalnih djelatnika koji racionalno biraju.²²¹ Habermas smatra da ova konzekvencija ne mora imati velik utjecaj na Rawlsovu teoriju, no skreće

---

²¹³ J. Rawls, *Teorija pravde*, str. 442.

²¹⁴ Rasprava je objavljena 1995. godine u časopisu *The Journal of Philosophy*.

²¹⁵ Miomir Matulović, „Rasprava Habermas–Rawls“, *Politička misao*, XXXIII, br. 1, 1996, str. 207–246, ovdje str. 207.

²¹⁶ Isto, str. 246.

²¹⁷ Isto, str. 208.

²¹⁸ Isto, str. 223.

²¹⁹ Isto, str. 210.

²²⁰ Isto, str. 211.

²²¹ Isto, str. 211.

pozornost na pojmovna ograničenja da se ponudi rješenje Hobbesova problema.²²² Drugo što zanima Habermasa je pitanje mogu li se osnovna prava i slobode pridružiti prvotnim dobrima. U izvornom stanju dobra su ono za što se stranke bore. Tako Rawls uspostavlja prvotna dobra, a pitanje pravednosti odnosi se na pravednu raspodjelu prvotnih dobara.²²³ Prema Habermasu, ovakva je teorija više u skladu sa utilitarizmom, nego s teorijom osnovnih prava koja polazi od autonomije. Time se ne mogu konstruirati osnovne slobode te ih Rawls mora tumačiti kao prvotna dobra, a to ga vodi do zamagljivanja razlika između normi i vrijednosti.²²⁴ Habermas govori da sposobnost stranaka da u izvornom položaju racionalno odlučuju nije dovoljna.²²⁵ Jamči li veo neznanja nepristranost prosudbe?²²⁶ To je treće pitanje koje zanima Habermasa u vezi s nacrtom izvornog položaja. Habermasovo je mišljenje da Rawls zapravo može izbjeći poteškoće nacrtu izvornog položaja ako postupovnu koncepciju praktičnog uma oslobodi sadržajnih konotacija.²²⁷ Drugi prigovor koji Habermas upućuje odnosi se na ideju preklapajućeg konsenzusa. Rawls naglašava politički karakter svoje koncepcije, a to je prema Habermasu posljedica njegove uznemirenosti zbog društvenog pluralizma. Habermas ističe da Rawls ugrožava epistemički status svoje teorije jer ju oblikuje prema pitanjima političke stabilnosti.²²⁸ U vezi s tim Habermas postavlja dva pitanja: Ima li preklapajući konsenzus kognitivnu ili instrumentalnu ulogu? U kojem smislu Rawls rabi predikat *razložan*?²²⁹ Posljednji Habermasov prigovor odnosi se na prvenstvo liberalnih prava. Rawls je u svom odgovoru ponudio dvije razlike svoje i Habermasove teorije. Prva razlika koju Rawls navodi odnosi se na činjenicu da je Habermasovo stajalište sveobuhvatno, a Rawlsovo stajalište je opis političkog.²³⁰ Druga se razlika odnosi na suprotnost između Habermasove *idealne situacije diskursa* i Rawlsovog *izvornog stanja*.²³¹ Rawls svoj politički liberalizam smješta u domenu političkog. Politički liberalizam kao takav "ne dotiče" vjerske, metafizičke, moralne doktrine jer se politička filozofija razvija mimo svih tih doktrina.²³² Suprotno tome, Habermasova teorija obuhvaća mnoge stvari izvan političkog jer traži opći opis

---

²²² Miomir Matulović, „Rasprava Habermas–Rawls“, str. 212.

²²³ Isto, str. 212.

²²⁴ Isto, str. 213.

²²⁵ Isto, str. 214.

²²⁶ Isto, str. 214.

²²⁷ Isto, str. 216.

²²⁸ Isto, str. 223.

²²⁹ Isto, str. 216–217.

²³⁰ J. Rawls, *Politički liberalizam*, str. 344.

²³¹ Isto, str. 344.

²³² Isto, str. 345.

smisla, značenja.²³³ Druga razlika proizlazi iz prve jer odražava različite položaje njihovih teorija.²³⁴ Izvorni je položaj analitičko sredstvo upotrijebljeno kako bi se formulirala jedna pretpostavka. Slobodni i jednaki građani sami postižu sporazum oko načela.²³⁵ Habermasova teorija daje analitičko sredstvo idealne situacije diskurza koje pruža opi- istinitosti i valjanosti sudova teoretskog, a i praktičnog uma.²³⁶

5. Zaključak

U radu je pokazano da na temelju tradicije teorija društvenog ugovora John Rawls u svojoj teoriji *pravednosti kao pravičnosti* obnavlja normativnu filozofiju politike jer temeljnim principima političkog života nastoje priskrbiti racionalno moralno opravdanje, a političke i socijalne institucije nastoji opravdati kao valjane i prihvatljive. Rawls je u svojoj *Teoriji pravednosti* uspostavio proceduralne uvjete putem kojih će konstruirati načela pravednosti te je pokazao da svi oni koji su racionalni nemaju valjanog razloga takve uvjete odbaciti. Time je uspješno obnovio i proširio klasičnu ugovornu teoriju preuzevši ideju prirodnog stanja i na njezino mjesto postavivši ideju izvornog stanja u kojem se pojedinci nalaze iza vela neznanja. Na taj način Rawls uspostavlja poziciju izvorne jednakosti i objektivnosti. Ugovornu je teoriju dodatno proširio time što pokazuje da se njegova koncepcija *pravednosti kao pravičnosti* odnosi na politički autoritet, ali i na temeljnu društvenu strukturu. S *Teorijom pravednosti* Rawls je uspio pokazati da je racionalan izbor temeljnih načela društvenih struktura, implementiran misaonim eksperimentom izvornog stanja iza vela neznanja, način na koji je moguće društvenu suradnju učiniti pravednom, a time i prihvaćenom i stabilnom.

Svoje uspostavljanje alternative utilitarizmu, Rawls smatra uspješno obavljenim jer je uspostavio načela koja ne narušavaju ničiju individualnost. Konačno, pokazano je da su se javile određene kritike Rawlsove teorije, a u ovom je radu posebno istaknuta Habermasova kritika. Habermas Rawlsu upućuje tri prigovora na što Rawls odgovara naglašavajući dvije razlike između svoje i njegove teorije. Unatoč spomenutim kritikama, Rawlsova misao zauzima jedno od najistaknutijih mjesta u suvremenoj filozofiji politike.

---

²³³ J. Rawls, *Politički liberalizam*, str. 347.

²³⁴ M. Matulović, „Rasprava Habermas–Rawls“, str. 229.

²³⁵ J. Rawls, *Politički liberalizam*, str. 351.

²³⁶ Isto, str. 351.

6. Popis literature

Cvijanović, Hrvoje, „Političko prirodno stanje: revizija Hobbesova modela, Rousseau i de Sade“, *Politička misao*, XLIV, 2007, str. 31–51.

Delaney, James, „Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)“, <https://iep.utm.edu/rousseau/> (pristup: [27. 5. 2024]).

Hobbes, Thomas, *Levijatan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.

Locke, John, *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2013.

Matan, Ana, „Jednakost i zajednica: prirodno stanje i društveni ugovor kod Hobbesa i Rawlsa“, *Politička misao*, XLI (br. 4), 2004, str. 42–58.

Matan, Ana, *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*, Biblioteka politička misao, Zagreb, 2008.

Matulović, Miomir, „Predgovor“, u: Rawls, John, *O liberalizmu i pravednosti*, Hrvatski kulturni dom Rijeka, Rijeka, 1993, str. 1–45.

Matulović, Miomir, „Rasprava Habermas–Rawls“, *Politička misao*, XXXIII (br. 1), 1996, str. 207–246.

Matulović, Miomir, „Pogovor“, u: Rawls, John, *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb, 2000, str. 401–430.

Posavec, Zvonko, „Rawls–Kant“, *Politička misao*, XLI, br. 3, 2004, str. 49–64.

Rawls, John, *Politički liberalizam*, Biblioteka Societas, KruZak, Zagreb, 2000.

Rawls, John, „Kantovski konstruktivizam u moralnoj teoriji“, *Politička misao*, XLI, br. 3, 2004, str. 3–48.

Rawls, John, *Teorija pravde*, Feniks knjiga, Zagreb, 2017.

Rousseau, Jean-Jacques, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Društvo ugovor*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Rousseau, Jean-Jacques, *Društveni ugovor; O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Rasprava o naukama i umetnostima*, Izdavačka kuća Filip Višnjić, Beograd, 1993.

Raunić, Raul, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005.

Raunić, Raul, *Filozofija politike Johna Lockea*, Politička kultura, Zagreb, 2009.

Raunić, Raul, *Filozofija i politika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2021.

